

برسے و تحلیل خواب و رؤیا

در آثار عطار

تقریباً

شیرین خسروی نسب

سرشناسه	:	خسروی نسب، شیرین
عنوان و نام پدیدآور	:	بررسی و تحلیل خواب و رویا در آثار عطار / نویسنده: شیرین خسروی نسب
مشخصات نشر	:	فسا: صبا گستر، ۱۳۹۲
مشخصات ظاهری	:	۲۰۰ ص.
شابک	:	۹۷۸-۶۰۰-۶۷۵۶-۰۴-۲
وضعیت فهرست نویسی	:	فبا
موضوع	:	عطار، محمد بن ابراهیم، ۹۵۳۷ - ۹۶۲۷ ق. -- نقد و تفسیر
موضوع	:	خواب دیدن در ادبیات
رده بندی کنگره	:	۱۳۹۲ آب ۵ خ / PIR۵۰۵۵
رده بندی دیویی	:	۸۱۳ / ۲۳
شماره کتابشناسی ملی	:	۳۱۴۳۰۶۵

بررسی و تحلیل خواب و رویا در آثار عطار

نویسنده: شیرین خسروی نسب ■ ناشر: صبا گستر

نوبت چاپ: اول، ۱۳۹۳ ■ شابک: ۹۷۵۶-۰۴-۲-۶۰۰-۹۷۸ ■ شمارگان: ۱۰۰۰ جلد

قیمت: ۸۰۰۰ تومان

کلیه حقوق برای نویسنده محفوظ است.

مرکز نشر: فسا، ضلع جنوبی باغ ملی، پلاک ۴۵، تلفن: ۵۳۳۵۱۷۲۵-۰۷۱

E-mail: nsabagostar@yahoo.com

فهرست مطالب ▼

فصل اول ▼

۱۵	کلیات

فصل دوم ▼

۱۹	معرفی جایگاه عطار و آثارش
۱۹	ولادت
۲۰	زادگاه
۲۱	پدر و مادر
۲۳	آگاهی عطار از علوم زمانه‌اش
۲۶	دیدگاه عطار نسبت به فلسفه و فیلسوفان
۲۹	عقیده و مذهب
۳۱	پیر و مرشد
۳۴	عرفان و عشق و حقیقت آن از دیدگاه عطار
۴۰	قرن ششم و پیوند شعر و عرفان توسط عطار
۴۲	جهان‌بینی عطار

عطار و هنر داستان‌سرایی	۴۶
جایگاه عطار در میان شاعران بعد از خود	۴۸
مولوی و عطار	۴۹
حافظ و عطار	۵۱
سعدی و عطار	۵۳
تخلص	۵۳
وفات	۵۴
آثار عطار	۵۶
موضوع آثار عطار	۵۹
منطق الطیر	۵۹
مصیبت‌نامه	۶۰
الهی‌نامه	۶۱
اسرارنامه	۶۲
مختارنامه	۶۳
تذکره‌الاولیاء	۶۳
دیوان اشعار عطار	۶۴

فصل سوم ▼

تحلیل و بررسی رؤیا در آثار عطار	۶۵
خواب و رؤیا از نظر لغت‌نامه‌ها	۶۵

فرهنگ بزرگ سخن	۶۶
لغت‌نامه دهخدا	۶۷
بررسی خواب از نظر علمی	۶۸
بررسی رؤیا از نظر علمی	۷۳
بررسی رؤیا در آثار عطار	۷۹
تذکره‌الاولیاء	۷۹
انواع خواب	۸۰
علت و ماهیت رؤیا از دیدگاه بزرگان	۸۲
الهامات غیبی یا سخن گفتن با خدا	۸۶
الهامات غیبی و اسطوره	۸۹
خداوند در رؤیای عرفا	۱۰۰
پندهای عرفانی، اخلاقی در رؤیاها	۱۰۴
بی‌اعتنایی به دنیا	۱۰۹
اهمیت به اهل بیت	۱۱۲
حجاب‌ها	۱۱۵
توجه به درویشان	۱۲۷
بیان نکات عرفانی	۱۳۰
انتخاب پیر و مرشد	۱۳۹
سرّ حق	۱۴۱
رویای صادق و پیشگویی	۱۴۴

جایگاه عرفا ۱۶۰

خدای با تو چه کرد؟ ۱۶۷

از نکر و منکر چون رستی ۱۷۴

نمادها در رؤیا ۱۷۷

مختارنامه ۱۸۷

دیوان اشعار ۱۸۸

فصل چهارم ▼

نتیجه‌گیری ۱۹۱

نمودار نتیجه ۱۹۴

چکیده ▽

خواب و رؤیا یکی از پیچیده‌ترین داده‌های الهی می‌باشد، که در پسرده‌ای از ابهام نهفته است؛ و ذهن آدمی را به خود مشغول ساخته است. دنیای خواب و رؤیا، دنیایی است بس عظیم و شگرف مانند اقیانوسی عمیق می‌باشد که غور در اعماق آن بسیار دشوار، بلکه، غیر ممکن به نظر می‌آید با نگاهی گذرا می‌توان دریافت که از دیرباز مورد توجه همه‌ی ادیان در طول تاریخ بوده و عالمان، جوای حقیقت آن بوده‌اند. با نظر به این که رؤیا پدیده‌ای روحی - روانی است؛ توجه روان‌شناسان و عالمان این فن را به خود جلب کرده، ولی آن طور که شایسته است به عمق آن پی نبرده‌اند. در دین اسلام نیز توجه شایان ذکری به این امر الهی شده است و به همین دلیل عالمان اسلام نیز جوای فهم علم این پدیده می‌باشد. با وجود همه‌ی پیچیدگی‌اش در ادبیات عرفانی مورد توجه خاص قرار گرفته است. عطار هم در ادبیات عرفانی جایگاهی غیر قابل انکار دارد؛ تمام آثار او برای پیشبرد تصوف نوشته شده است. در میان اشعارش حتی یک بیت که رنگ عرفانی نداشته باشد یافت نمی‌شود؛ گویی او تمام وجود خود را وقف عرفان و تصوف کرده است. او از جمله شاعرانی است که در عرصه عرفان جایگاهی ثابت و اثرگذار دارد هرچه بیشتر در آثارش تفحص و جست‌وجو شود باز نکات ناگفته‌ی زیادی است که نیاز به بررسی دارد. یکی از موضوعاتی که عطاریه آن توجه خاص داشته است همین پدیده الهی، رؤیاهای مردان بزرگ راه عرفان، می‌باشد.

در این نوشتار تلاش شده است که این جنبه از آثار وی مورد بررسی و تحلیل قرار گیرد. ابتدا فصلی در مورد زندگی و آثار عطار، همچنین جایگاه و نقش او در راه پیشبرد عرفان بیان می‌شود. بعد، در فصلی مجزا، رؤیا از نظر لغت نام‌ها، از نظر علمی، عرفانی، روان‌شناسان و اسطوره مورد پژوهش قرار می‌گیرد. در پایان نیز نتیجه‌گیری کلی ارائه داده می‌شود.

مقدمه ▽

«در میان بزرگان شعر عرفانی فارسی، زندگی هیچ شاعری، به اندازه زندگی عطار در ابر ابهام نهفته نمانده است. اطلاعات ما در باب مولانا صد برابر چیزی است که در باب عطار می‌دانیم. حتی آگاهی ما درباره‌ی سنایی که یک قرن قبل از عطار می‌زیسته، بسی بیشتر از چیزی است که در باب عطار می‌دانیم. نه سال تولد او به درستی روشن است و نه حتی سال وفات او. این قدر می‌دانم که او در نیمه دوم قرن ششم و ربع اول قرن هفتم می‌زیسته، اهل نیشابور بوده است و چند کتاب منظوم و یک کتاب به نثر از او به جای مانده است نه استادان او و نه معاصرانش و نه سلسله مشایخ او در تصوف، هیچ کدام به قطع روشن نیست از سفرهای احتمالی او هیچ آگاهی نداریم. و از زندگی شخصی و فردی او و زن و فرزند و پدر و مادر و خویشان او هم اطلاع قطعی وجود ندارد. در این باب هر چه گفته شده است، غالباً احتمالات و افسانه‌ها بوده است و شاید همین پوشیده ماندن در ابر ابهام، خود یکی از دلایل تبلور شخصیت او باشد که مثل دیگر قدیسان عالم در فاصله حقیقت و رؤیا و افسانه و واقعیت در نوسان باشد.» (شفیعی کدکنی، ۱۳۷۸: ۳۳)

تنها چیزی که از عطار با یقین می‌توان گفت جایگاه او در میدان عرفان و تصوف و پیشبرد آن می‌باشد. که گامی مؤثر در این راه برداشته است. اگر مسیر تکاملی عرفان و تصوف به صورت نردبانی در نظر آید هیچ راه و چاره‌ای جز گذر از پلکان عطار نیست. که قبل از او شعر نیمه عرفانی سنایی و بعد از او شعر کاملاً عرفانی مولوی قرار دارد. «یا اگر قلمرو شعر عرفان فارسی را به گونه مثلی در نظر بگیریم عطار یکی از اضلاع این مثلث است و آن دو ضلع دیگر عبارتند از سنایی و مولوی. شعر عرفانی به یک اعتبار با سنایی آغاز می‌شود و در عطار به مرحله کمال می‌رسد و اوج خود را در آثار جلال الدین مولوی می‌یابد» (همان: ۱۷)

مولانا در این راه خود را شاگرد و رهرو عطار می‌داند. عطار پیوندی عمیق بین شعر

و عرفان برقرار کرده است در این راه از حکایات و مثل‌های زیادی بهره می‌گیرد که در بین این مثل‌ها و حکایات از رؤیاهای عرفا نیز مدد جسته است. تا به کمک آن‌ها عرفان را به زبانی هر چه ساده‌تر و قابل فهم‌تر برای عموم مردم بیان کند. در دین اسلام و کتاب قرآن از خواب و رؤیا به خصوص رؤیای صادقانه فراوان صحبت شده است. رؤیاها در ابتدا وسیله الهام به پیامبران و فرستادگان بوده است. و «روزگاری خداوند از راه خواب و رؤیا با ما سخن می‌گفته است.» (یونگ، ۱۳۸۹: ۱۴۸) نمونه این رؤیاها که در واقع الهامات الهی می‌باشد؛ در کتاب آسمانی ما کم نیست. خداوند مسأله تعلیم زره را به حضرت داود، که اولین زره‌ساز دنیا بود، از طریق الهام یاد داد. یا علم تعبیر خواب را در زندان از طریق الهام به حضرت یوسف آموخت. در مورد رؤیای صادق «برخی از پژوهشگران اسرار قوای روحی انسان، معتقدند که روح انسان هنگام خواب از بدن جدا می‌شود و در اماکن مختلفی به سیر و سیاحت می‌پردازد. آن‌ها هر آن چه که انسان در خواب می‌بیند همان‌هایی را می‌دانند که روح به هنگام گردش مشاهده می‌کند. این نظر با نظریه اندیشمندان مسلمان در این نقطه که روح به هنگام خواب از بدن جدا می‌شود، مشترک است. و از این نظر متفاوت است که متفکران مسلمان معتقدند وقتی روح از بدن خارج می‌شود ممکن است که به ملکوت اعلا برسد و از آن الهام را به صورت رؤیای صادقانه دریافت کند و ممکن است به ملکوت اعلا نرسد و چون در این حالت مخصوصاً تحت تأثیر احساسات جسمی قرار دارد، آن چه می‌بیند فقط خواب‌های آشفته است. اما روانکاوان معاصر مانند اندیشمندان توجهی به فرق میان خواب‌های آشفته و رؤیای صادقانه نمی‌کنند.» (عثمان نجاتی، ۱۳۶۷: ۲۶۷).

پس برجسته‌ترین نوع خواب، رؤیای صادقانه می‌باشد که مورد توجه علمای اسلام است و از مقام و اهمیت ویژه‌ای برخوردار است و احادیثی نیز در این باره بیان شده است که در این جا به حدیث پیامبر اکرم (ص) اکتفا می‌شود. «رؤیا سه نوع است:

اول: بشارت از جانب خدا...

دوم: محزون نمودن از طرف شیطان...

سوم: نوعی رؤیای که از حدیث نفس به وجود می‌آید که در خواب انسان می‌بیند» (خسروی، ۱۳۸۲: ۲۲۷) و علت خواب کاذبه «اضغاث احلام» را به نقل از امام صادق این طور بیان می‌کنند:

«اول: کفاره گناه می‌باشد که انجام داده، که گرفتار چنین خواب هولناکی شده است. دوم: گاهی نیز کیفر ترک لازم است...»

سوم: گاهی خواب‌های هولناک لطف خدا است به انسان... که خداوند او را دچار خوابی هولناک می‌کند تا برسد و از این معصیت دست بردارد.» (همان: ۲۲۹) بنابراین این برخلاف انتظار «اضغاث احلام» نیز بی‌میزت نیستند. آن‌ها نیز می‌توانند برای آخرت فرد مفید باشند.

البته در دنیای اسطوره نیز رؤیا از مقام بالایی برخوردار بوده است و معبران دارای مقام اجتماعی عالی بودند. رؤیاهای آینده را رقم می‌زدند، به خصوص رؤیاهای اشخاص و الامقام بسیار تعیین کننده بوده است. رؤیا در ادبیات کهن ملل و اسطوره‌هایشان جایگاه ویژه‌ای به خود اختصاص داده است. و می‌توان آن را جزئی از فرهنگ آن ملت‌ها به حساب آورد. زیرا تأثیر به سزایی در زندگی و باور مردم ایجاد می‌کرده است. در کل خواب و رؤیا منبع خیر و برکت برای بشر بوده است و هم اکنون نیز به خصوص در علم روان‌شناسی جایگاه ارزنده‌ای دارد.